

Милица ЈАНКОВИЋ

ЗЕТСКА МИТРОПОЛИЈА НА ПРЕВЛАЦИ У XV ВЕКУ*

На основу података добијених археолошким ископавањима манастира Светог Архангела Михаила на Превлаци понуђена су нова решења на три најважнија питања везана за историју Зетске митрополије у XV столећу. Питања се односе на време иселења Митрополије, страдање превлачких калуђера и рушење Саборне цркве.

Кључне речи: Зетска митрополија, манастир Светог Архангела Михаила, Превлака, Котор, XV век, археологија.

Пре скоро двеста педесет година у првој историји Црне Горе¹ наслућена су три најважнија питања везана за Превлаку Светог архангела Михаила у XV веку: када се и како митрополијско седиште преместило са Превлаке, затим, када су и како страдали превлачки калуђери, и најзад, када је и како срушена велика, саборна црква. Решавање ових питања могло је да започне пре више од сто година, након обраде и публиковања превлачких руина од стране кртољског учитеља Младена Црногорчевића.² Он је у *Старинару*, уз цртеже и планове затечених остатака, пренео историју насилног гашења манастира у XV веку, сачувану у народу и објављену у приповеци Стјепана Митрова Љубише „Проклети кам”.³ Од тада су историчари прикупили и публиковали мноштво извора о манастиру Светог Архангела Михаила,⁴ а пре више од тридесет година дали и

---

* Саопштење са научног симпосиона “780 година Зетске епископије”, Михољска Превлака - Београд, 1999. .

¹ Митрополит Петровић В., *Историја Черние Горе*, Москва 1754, неприступачно, према Црногорчевић М., *Михољски збор у Боци Кошторској*, Старинар, 10 (1893) Београд 1893,30.

² Црногорчевић М., нав. дело, 1-73.

³ Исто, 28-30.

⁴ Најважније изворе је публиковао, превео и дао тумачење Иво Стјепчевић у: *Превлака*, историјска расправа, Загреб 1930, 1-73, прештампано из „Богословске Смотре” број 3. год. 1930.

своје тумачење догађаја из XV века у првом седишту Зетске епископије.⁵ Сведени, одговори наше историографије на постављена питања гласе: митрополит се, по свој прилици већ крајем XIV века, повукао у манастир Пречисту Крајинску; монаси су постепено напуштали Превлаку у периоду од краја XIV до четрдесетих година XV века; велика црква је током прве половине XV века оронула и пропала услед запуштености.⁶

Археолошка истраживања најсветијег места у Боки Которској, како се Превлака одређује код месног становништва, почета су касно, у другој половини двадесетог века (1956. год.), убрзо су нагло прекинута,⁷ и настављена тек 1997. године.⁸ Већ први, почетни резултати данашње фазе археолошких ископавања не подударају се са тумачењима насталим доста давно, само на основу сачуваних записаних података. Тој разлици допринео је и мањак историјске грађе из периода од краја XIV века до 1431. године из Которског архива,⁹ иначе главног изворишта докумената за локалне догађаје у XV веку, а и не баш минуциозна обрада писаних података о судбини манастира у току друге половине тога столећа.¹⁰ С друге стране, археолошка слика налазишта којом се сада располаже не може дати тачне датуме догађаја и одговорити на многа питања која произлазе из неподударности археолошких открића и историографије Превлаке тога времена, зато што су ископавања у току а археолошком методологијом обрађено је мање од једне четвртине локалитета. Уз ово, истраживања уметничких дела у пластици, на иконама и рукописима са Превлаке из XV века још су на почетку, а антрополошка, етнолошка и друга тек предстоје. Ипак, дисхармонија између историографије и традиције, у којој су тумачи историјских збивања и памћење народа на дијаметрално

⁵ Божић И., *О њројасџи манастира Св. Михаила на Превлаци*, Немирно Поморје XV века, Београд 1979, 83-91, прештампано из Анала Филолошког факултета 7 (1967), 75-82, (даље: *О њројасџи...*):

⁶ Исто, 84,88.

⁷ Кораћ В., *Превлака у Боки Которској*, Старинар, 9-10, Београд (1959), 388-389.

⁸ Јанковић Ђ. са сарадницима, *Михољска Превлака, Истраживања у 1997*, Гласник Српског археолошког друштва 14, (1998), 137-142.

⁹ Најстарији документ Которског архива који у наведеном делу даје И. Стјепчевић је из 1431. године. И. Божић у раду *Црна Гора у доба обласних џосјодара*, Историја Црне Горе 11/2, 179, пише да су после 1420. године нестале све исправе из градске канцеларије које би се односиле на права како саме Општине тако и појединаца, или би говориле о правима над Превлаком и њеном метохијом. Исти, *О њројасџи...*, 88 : „...од краја XIV века нема у Котору сачуваних архивских књига...”

¹⁰ Сам Стјепчевић у наведеном делу на страни 30 каже да догађаје после 1461. године не обрађује јер је тада црква Светог архангела Михаила била у рушевинама.

супротним становиштима, тако је велика да захтева од садашњих истраживача да нешто учине одмах, без обзира што је за поуздано закључивање још рано.

То су разлози сачињавања нове систематизације, упоређивања и категоризације свих данас расположивих података о седишту Зетске епископије у XV столећу јер се тако могу добити поузданији одговори, груписати претпоставке и смањити број отворених питања. Приликом класификације извора примењивани су исти критеријуми, без обзира да ли су извори историјски, археолошки, ликовни или какви други, а систематизација је, осим по хронологији и тематици, направљена и према месту па и броју, односно учесталости сродних информација. При томе се показује да су непосредни а савремени подаци малобројни. Такође се примећује да су раније употребљавани многи посредни, територијално и временски удаљени извори за тумачење догађаја, коришћени уз неку врсту селекције. Ипак је остало нејасно који су критеријуми употребљавани при одбацивању појединих података, односно давању предности неким од њих. Стога су сада све информације које се посредно везују за Превлаку Св. Архангела Михаила у XV веку груписане у категорије употребљивости: прва група даје решења, друга група даје претпоставке, а у последњој су подаци који упоређени са другим изворима омогућују даља истраживања. Подразумева се да је у трећој категорији највише посредних података, који за ову прилику нису детаљније обрађени, али су зато најподстицајнији за будући рад.

Током класификације извора показало се да према тренутно расположивим подацима неће бити могућно приближити се задовољавајућем решењу питања о боравишту митрополита, јер археологија тешко даје резултате на пољу кретања једне личности. Са друге стране, писани историјски извори су најчешће бележили присуство митрополита на различитим местима у тренуцима неких догађања, а ретко у месту где се подразумева да борави. Везујући путовања митрополитова за померање седишта Зетске митрополије у сигурнију унутрашњост земље, што се несумњиво десило у другој половини XV века, историчари су измештање седишта митрополије са Превлаке померили педесетак година уназад, на крај XIV столећа, у време за које, како сами кажу, извори недостају.¹¹ Ослонац за овакав став, који је још 1930. године у историју Превлаке увео Иво Стјепчевић, било је животарење римокатоличког самостана Св. Јурја под Перастом почетком XV века,¹² чије се стање никако не може пресликати на седиште православне митрополије крајем XIV столећа. Може се рећи да закључак историографије о времену иселења митрополије са Превлаке

¹¹ Божић И., *О њројасџи...*, 88.

¹² Исто, 84, са напоменом 6.

није аргументован. Стога се одговор на прво питање мора, за сада, тражити у ширем хронолошком оквиру, ограниченом са једне стране мало вероватним крајем XIV века, а са друге средином XV столећа.¹³ Треба напоменути да је у том периоду било могуће и више привремених премештања, услед ратних збивања, пре но што је Зетска митрополија трајно исељена. Коначно пресељење седишта митрополије не треба мешати са митрополитовим избивањима са Превлаке, ма колико она бивала дуга и честа.

Већ при постављању питања о томе када су и како страдали превлачки калуђери показује се другачији приступ нових истраживања, јер се поново покреће тема коју су историчари затворили закључцима: „Ту вероватно више није било ниједног калуђера. Постепено су нестајали...” и „Стари манастир је опустео пре но што су Турци 1439. први пут покорили српску деспотовину.”¹⁴ Из речи да су калуђери „нестајали” а манастир „опустео” не произлази закључак да страдања монаха није ни било, већ пре да оно, уколико га је било, није разлог замирања манастира. Студија Ивана Божића под називом „О пропасти манастира Св. Михаила на Превлаци”¹⁵ говори, на посредан начин, о лаганом, постепеном, готово спонтаном одласку православних монаха из најсветијег места Боке, зато што су времена била несигурна.¹⁶ Пошто страдање калуђера историчари после Стјепчевића нису обрађивали, па се у фундаменталном делу какво је *Историја Српског народа*¹⁷ оно и не помиње, изгледа да су га дотадашњи истраживачи сматрали небитним или нису решили важне загонетке Превлачког предања и стога о њима ћуте. Индикација за претпоставку да је прича о страдању калуђера у историографији категорисана на неки посебан начин па је зато прећутана, налази се у завршним реченицама последњег пасуса поглавља „Потискивање православља” исте историје: „Немоћни пред силним освајачем, Срби су већ у XV веку кренули да траже ослонац у својој прошлости, па су неке догађаје и главне учеснике у њима почели да ките легендом, која је за људе добијала значај чврсте

¹³ Свакако не пре 1441-1442. године, јер се у то доба митрополит поуздано налази у Будви (по Божић И., *О њројасџи...*, 88, 89); у ствари, то је први забележени дужи боравак митрополита ван Превлаке, који би се могао повезати и са коначним измештањем седишта митрополије.

¹⁴ Божић И., *О њројасџи ...*, 88, 90.

¹⁵ У тој историјској студији, кључној за све овде покренуте теме, занемарена је чињеница да није реч о обичном манастиру, већ о седишту митрополије.

¹⁶ Исто, 88-89. Аутор мисли на време од краја XIV века до 1437. године када каже да је манастир вероватно пуст.

¹⁷ У *Историја српског народа*, том II, др. Ј Калић, у Београду 1982., у поглављу *Потискивање ѡрпославља*, на страни 284, Иван Божић пише: „Током првих 30 година XV века, на Превлаци се налазио само један монах - Роман...”

истине. Сама српска црква је у новим околностима морала неговати предање и нудити га верницима као наду и окрепљење.¹⁸ Наведени текст, по коме црква негује предање не по свом позиву него из немоћи пред сиљном освајача, а народ од исте силе не страда него своје страдање измишља, сам је по себи бесмислен. Ако се конкретан случај Превлаке, са бројним доказима о которско-млетачком, односно римокатоличком потискивању седишта Зетске митрополије баш у правцу турске силе, и предање о тровању калуђера, упореде са завршницом поглавља о потискивању православља, настали парадокс је довољан разлог да се покрене питање о страдању монаха затворено дисквалификацијом историјског памћења народа и његове цркве на начин који је Стјепчевић предложио¹⁹ а потоњи тумачи надградили до бесмислице. Али, за поновно отварање питања наведено није било најважније. Одлучујућа је била стална тежња месног становништва да манастир обнови. Колико је монаха страдало показаће се по завршетку археолошких ископавања, а како су страдали тек након обављања антрополошких и хемијских анализа које следе после археолошких истраживања. На данашњем нивоу сазнања може се рећи само да су неки превлачки калуђери сигурно пострадали. Ово се догодило највероватније између 1439. и 1441/1442. године, јер је то период за који међу сакупљеним подацима нема противречних. Археолози су уочили остатке људских скелета изван гробних рака, за манастире необичну појаву, што указује на несхрањене покојнике или преметање гробова на недоличан начин. Црногорчевић је, по изводу из неког изгубљеног рукописа, затирање манастира везивао за 1441. годину. Према подацима које наводи Божић, 1441/2. године у манастиру први пут служи свештеник, поп Божиша, а не монаси.²⁰

Одговору на питање када је и како срушена саборна црква Св. Архангела Михаила на Превлаци археологија може највише да допринесе поређењем са резултатима архитектонских и сеизмичких истраживања. Како су ови послови тек оквирно урађени,²¹ и одговори се налазе у границама логичних претпоставки. Одмах треба рећи да већ стање рушевина

¹⁸ Исто, 288.

¹⁹ Стјепчевић И., нав. дело, 55: „... тешко је вјеровати, да се ради о народној предаји. Ради се радије о измишљотини...”

²⁰ Јанковић Ђ. и сарадници, нав. дело, 141; Црногорчевић М., нав. дело, 28, са напоменом 1; Божић И., *О њројасџи ...*, 98.

²¹ Од сеизмике је за сада публикован попис са јачинама земљотреса у Боки: Лалошевић И., *Асеизмичке карактеристике цркве Св. Луке у Којџору*, у научни скуп „Црква Св. Луке кроз вјекове”, у Котор 1997, 52, према у нап. 1: Михајловић Ј., *Сеизмички карактер и џрусне катџстрофе нашеџ Јужноџ џриморја*, САН, посебна издања, књ. СХЛ., Београд 1947, 12-18. Архитекта-истраживач велике цркве, академик Војислав Кораћ, неке од резултата радова приказао је у

на терену не иде у прилог досадашњем тумачењу о спонтаном зарушавању храма услед напуштености, старости, оронулости. Напротив, још и данас постоје, на углавном разиданој великој цркви, за свакога видљиви, остаци три крупна грађевинска захвата који речито сведоче о непристајању на пропаст светилишта. Најстарију од ових интервенција чине доњи делови два масивно зидана контрафора (подупирача), смештени са спољне стране јужнога зида цркве. За њихову изградњу искоришћена је унутрашњост зграде из XIII века,²² чиме је тај њен део искључен из употребе зарад очувања храма. Највероватнији разлог подизања контрафора је пукотина правца исток-запад, настала на главној оси цркве услед земљотреса. Време када се то догодило ограничава се са једне стране неким могућим а незабележеним потресом у XIV столећу, без катастрофалних последица, и са друге стране, најкасније, земљотресом из 1429. године о чијем интензитету нема забележених података. Познији, боље документовани потреси, међу којима је први наредни из 1461. године био катастрофалан,²³ нису могли узроковати изградњу контрафора јер је у то доба велика црква Св. Архангела Михаила била рушевина, која је, по објављеним изворима, последњи пут служила 1445. године.²⁴

Земљотрес из 1461. године, могао је бити узрок дефинитивног рушења цркве, јер су преостала два грађевинска подухвата учињена касније, унутар рушевина великог храма, као скромне, али јасне, акције на оживљавању највеће светиње Превлаке. У унутрашњости средишног олтарског простора започета је градња мање апсиде, а проскомидија је президана у црквицу.²⁵ Време у коме су учињена ова два захвата за сада није одређено, али се креће у оквирима од друге половине XV до почетка XVII столећа. Поуздано је само да подизање ових објеката није текло истовремено јер је при изградњи црквице над проскомидијом оштећена мања, само започета апсида, уједно са апсидом саборног храма (1:1).

Старији од ова два објекта изведен је по угледу на саборну цркву Св. Архангела Михаила, чисто, од истог материјала, тако да су намере

извештају са истраживања: Кораћ В., нав. дело, 388-389; Исти, *Свијугеница Хвосћанска*, Београд 1976, 105, сл. 161/8; Исти, *Осћаци материјалне културе, Тиваи*, Београд 1983, 28-29.

²² Јанковић Ђ. и сарадници, нав. дело, 141.

²³ Лалошевић И., нав. дело, 52.

²⁴ Стјепчевић И., нав. дело, 36, публикује налог Франуше Друшко од 4. августа 1445. године да се пошаље свештеник у цркву Св. Михаила на Отоку да одржи службу за њену душу. На страни 67. приложен је документ из 1461. године којим се преузима посед црквица Св. Марије и Св. Николе смештених уз рушевину цркве Св. Михаила.

²⁵ Црногорчевић М., нав. дело, 9-12, Таб. I, план.

градитеља јасне. Зауостављање радова могло је наступити милом или силом, али није јасно ни када се то догодило. Проскомидија је уобличена у самосталну, гробљанску цркву око које је сахрањивано домаће, православно становништво након затирања манастира. Ако се за овај храм веже догађај из тридесетих година XVII века, о сукобу Марина Друшка са својим бискупом због одбијања да неку црквицу уступи бискупу за богослужење јер се она већ користи као коначиште за служинчад и складиште за алат,²⁶ време у коме је могао бити изграђен тај објекат ограничава се на XVI столеће. Резултати предстојећих истраживања помоћи ће у сужавању широких хронолошких оквира за сваки од очуваних грађевинских захвата, али и овако датирани, видљиви архитектонски остаци на главном храму искључују тумачења о небризи као разлогу његове пропасти.

Како је, у ограниченем периоду од шеснаест година (1445-1461), велика црква могла постати рушевина на више начина, од којих је један - земљотрес - већ поменут, на овоме месту треба се вратити Црногорчевићу. Он пише: „Манастиру није нанешен главни квар топом, него каквим експлозивом. Топови разагнаше народ са св. арханђелске свечаности, и оштетише дијелом храм, пак је за тим остало лагумисано.”²⁷ Из овог дела текста произлазе две фазе рушења, од којих за прву, Црногорчевић даје и материјалне доказе: „Изим тога находило се на Превлаци: ... камених и жељезних лопти ...”²⁸ Није вероватно да су и две врсте ђулади измишљене. Напротив, она су доказ разарања не само у средњем веку (камена ђулад) него и касније. У времену о којем се говори, топовима је било могуће нанети штету цркви већ напуклој у земљотресу. Таква је, касније, само лакше срушена. Када се то тачно дешавало, да ли у једном или у више наврата, и да ли у земљотресу, тешко ће се сазнати зато што је црква рази-дана. Поуздано је само да је храм Св. Архангела Михаила послужио као извориште ваљаног грађевинског материјала за велике обнове цркве Св. Трифуна у Котору, граду у којем су завршиле и неке иконе са Превлаке.²⁹

До сада изведена ископавања у југозападном делу манастирске порте, започета 1997. године, недвосмислено потврђују слику бројних драматичних догађаја у посматраном периоду. То се огледа у потпуно пореме-

²⁶ Стјепчевић И., нав. дело, 59-61, цитирана и преведена Друшкова жалба против бискупа упућена прокуратору Млетачке републике.

²⁷ Црногорчевић М., нав. дело, 28.

²⁸ Исто. 36.

²⁹ Стјепчевић И., нав. дело, 17, наводи документ од 5. новембра 1688. год. по којем стубови Св. Трифуна у Котору и икона Св. Ане потичу са Превлаке. Данас се, након детаљних истраживања те цркве, зна да ово није и једино што је током векова преношено у Котор.

ћеним стратиграфским односима од површине до дубине од преко пола метра, и мноштвом временски неподударног материјала у сасвим уситњеном стању, без присуства драгоцености. Недостатак података о природном наслојавању и минимална очуваност уломака предмета из свакодневног живота овде су доказ пљачке, разарања и обнављања, а не запуштености која снађе Превлаку. Према делом обрађеној археолошкој грађи, изгледа да на терену у непосредном окружењу цркве Св. Архангела Михаила трагова живота нема само повремено, и то кратко. Током прве половине XV stoleћа било је изгледа више покушаја затирања манастира, али потом, све до краја истога века и покушаја његовог обнављања. Најстарије установљено рушење документовано је налазима српске сграфито керамике, израђене у маниру касне византијске уметности у домаћим грнчарским радионицама, и стаклом особеним за крај XIV и сам почетак XV stoleћа (1:2,3).³⁰ Материјал тако одређује време једног страдања манастира у период између 1420. године и краја те деценије. То се подудара како са појачаним притиском Котора на Превлаку тако и са земљотресом из 1429. године. Наредном страдању припада много покретних налаза са особинама прве половине и средине XV века (1: 4-6),³¹ што можда говори о једној великој невољи, или више временски блиских, око 1450. године. Ово је период (1439 - 1461) згуснутих драматичних догађаја не само у манастиру Св. Архангела Михаила, него и на много широј територији.

³⁰ На нашој територији још увек је најбоље датован аналогни материјал са ископавања Душице Минић на Сталаћу јер обухвата период од 50 година (1371/1389 - 1413/1425): Минић Д., Станић Р., Вукадин О., Ђорђевић С., *Средњовековни Сџалаћ*, каталог изложбе Крушевац 1979, 25 (стакло), 29-31 (сграфито грнчарија). Сликани затворени облици добро су датовани путем посуда са оставама новца са краја XIV века у: Gaj - Popović, D, *Ceramic vessels in which were found medieval coins*, *Balcanoslavica* 3, 1974, 52, Т. /6. Превлачка сграфито керамика, осим омиљеног српског мотива шестолисне розете, има појединачне спирале у виду пужића и лишћа бршљана, украсе честе у радионицама Солуна у XIV веку: Papanikola - Bakiritzi., *Byzantine glazed Ceramics, The Art of Sgraffito*, Athens 1999, 84-86, 211-212. Стакло изгледа долази са југа, истока и запада: Williams K. Ch., II and Zervos H. O., *Frankish Corinth: 1992*, *Hesperia*, 62-1, Athens 1993, 22 - 30, Fig. 6-9; Gasparetto A., *La verrarie venittiene et ses relations avec le Levant balkanique au Moyen age*, dr. B. Чубриловић *Средњовековно стакло на Балкану (V - XV век)*, Београд 1975, 143 -154.

³¹ Домаћа сграфито грнчарија која обележава страдања средином XV века разликује се од оне из претходног периода само по скромној појави светле, сиво-плаве глећи уз уобичајену мрку и зелену. Налази стакла имају највише аналогија у материјалу XV века ископаном на Бобовцу и у Краљевој Сутјесци: Анђелић П., *Бобовац и Краљева Сутјеска*, Сарајево 1973, 129-132, 188-197. Могуће порекло овога стакла детаљно је обрађено у: Хан В., *Три века Дубровачког сџаклар-сџа*, Београд 1981, 77-88.

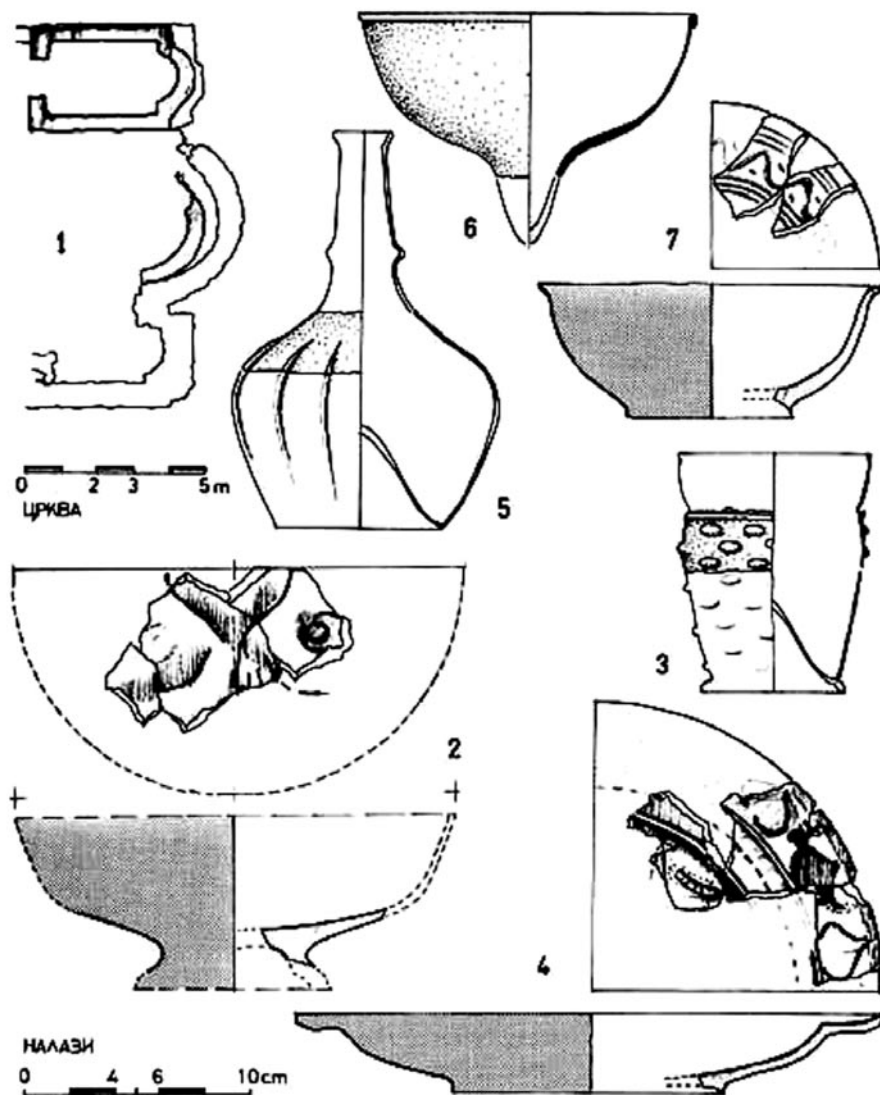
Зато археолошки налази са Превлаке, тренутно, само потврђују познато. Последње страдање које се дотиче ове теме везано је за прве деценије XVI века. Оно је обележено налазима увозног стакла и бокала од мајолике, као и производима домаће грнчарске радионице у новом маниру сликања искључиво сивоплавом бојом (1:7).³² Откривени материјал аргументује обнове из друге половине или самог краја XV века, у које се, за сада, поуздано може убројати бар старија од грађевинских интервенција унутар рушевина саборног храма.

На садашњем нивоу сазнања сажети одговори на три основна питања везана за Превлаку Светог Архангела Михаила у XV веку били би следећи: седиште Зетске митрополије коначно је пресељено са Превлаке вероватно крајем тридесетих или почетком четрдесетих година XV столећа; неки превлачки калуђери пострадали су изгледа између 1439. и 1441/2. године; саборна црква је срушена, могуће у више недаћа, у периоду од 1445. до 1461. године, да би до краја века доживела и први покушај обнове.

Резултати до којих се данас дошло охрабрујући су због тога што је у последњих неколико година, упоредо са почетком ископавања у најсветијем месту Боке, започето и објављивање археолошке грађе из Котора као и налаза са хидроархеолошких истраживања.^[33] Захваљујући и овим новим сазнањима, може се рећи да у манастиру нема археолошког материјала који прати насеља из периода од средине XVI до краја XVII века. Зато је наставак свестраних истраживања, како на Превлаци тако и у њеној околини, изричит услов за боље осветљавање бројних загонетки, па и оних нетакнутих, које у наше Јужно приморје XV века поставља прво седиште Зетске епископије, митрополијски манастир Светог Архангела Михаила.

³² Omodeo A., *Bottiglie e bicchieri nel costume italiano*, Милано 1970, 5 - 46, са примерима аналогне мајолике и стакла италијанских мајстора из периода од последњих деценија XV до тридесетих година XVI века на странама: 24, 30-31, 45. О стакларству Дубровника, из којег вероватно потиче бар део налаза са Превлаке, детаљно се говори у: Хан В., нав. дело, 103 - 152. Домаћа сграфито грнчарија тога доба, са урезаним и разнобојном глеђи истакнутим украсом и на спољној страни здела, општа је појава у поствизантијској продукцији Грчке: Paraniola - Bakiritzi D., нав. дело, 249 - 257. Производња овакве керамике у радионицама Превлаке нагло се смањује услед све веће потражње посуђа украшеног по тадашњем укусу становништва западног Медитерана.

³³ Крижанац М., *Средњовековно стакло из цркве Св. Михаила у Коштору*, САД, 9 (1993), 76-83; Иста, *Зделе са људским и животињским представама из цркве Св. Михаила у Коштору*, Зборник Народног Музеја, 16-2 (1998,) 125-129; Иста, *Зграфитно зделе из цркве Св. Михаила у Коштору*, Гласник српског археолошког друштва 15-16, Београд 2000, 107-117; Панић С., *Хидроархеолошко истраживање подморског локалитета „Ри Кабала”*, САД, 13(1997) 253-271.

Слика 1: обнове на источном делу цркве Св. Архангела Михаила после разиђивања у другој половини XV века

Слика 2: Сграфито здела из слоја страдања двадесетих година XV века

Слика 3: Чаша са „капима” из слоја страдања двадесетих година XV века

Слика 4: Сграфито тањир из слоја страдања средином XV века

Слика 5: „Паник” боца из слоја страдања средином XV века

Слика 6: Стаклено кандило из слоја страдања у првој четвртини XVI века

Слика 7: Сликана зделица из слоја страдања у првој четвртини XVI века

Milica JANKOVIĆ

SUMMARY

Three crucial riddles regarding St. Michael the Archangel on Prevlaka in the 15th c. may be reduced to the following questions: when and how the Metropolitanate seat moved from Prevlaka; next, when and how the tribulation of the monks of Prevlaka occurred; and finally when and how the cathedral dedicated to St. Michael the Archangel was demolished. Historiography has given answers to these questions; while some of them can be precisely expressed, really proved, some can be refuted when merged with the results achieved by other sciences. Certain of those research projects have started, such as archeological, architectural and seismological, while the others are forthcoming.

On the present level of cognizance the results of archeological research were combined with the available data from other scientific fields. The comparison of the aforesaid produced answers different from those obtained by treating the written materials only. The answer to the first question concerning St. Michael the Archangel on Prevlaka in the 15th c. is the following: the seat of the Zetan Metropolitanate was definitely moved in the late thirties or early forties of the 15th c. It was concluded according to the fact that the collected pieces of evidence only in this period do not differ among themselves. The fact that the remains of human skeletons were found out of the graves, unusual phenomenon for monasteries, indicating that the dead were not buried or the graves were dug out in an improper way, made archeologists support the assumption that the monks were poisoned within the campaign of the violent extinction of the monastery. Therefore the answer to the second question might be that some of the monks died probably between 1439 and 1441/2, the time associated with the moving of the seat of the Zetan Metropolitanate from Prevlaka. The most numerous pieces of archeological evidence are those that provide information about the length of the existence of the monastery, breaks and revivals of life of this sacred place and supply the answer to the third question. It is likely that the cathedral church cracked in the 14th c. earthquake along the East – West axis, but the damage was repaired, and the temple made safe by building massive supports. The answer to the third question is the following: the big church was not destroyed by the earthquake but in several accidents of other kind in the period between 1445 and 1461. Till the end of the 15th c. there was an attempt of renewal, abruptly interrupted, the attempt started in the central apse, by the construction of a smaller one designed in the same way. In the 16th c. above the old ruined northern part of the altar a small church – chapel was built, round which the local population was buried after the extinction of the monastery.